

Sorodstvene vezi kot vir socialne opore posameznikov

POVZETEK: Sodobne družbene okoliščine neposredno vplivajo na življenje posameznika in njegovo vzpostavljanje odnosov z drugimi. Posameznik je bil v modernih in predmodernih družbah močno vezan na delovanje znotraj različnih družbenih skupin in kategorij, predvsem sorodstva in družine. V sodobni družbi ta vezanost stopi v ozadje, pri tem pa nastajajo individualizirane oblike in položaji bivanja posameznika. Kljub razpravam o krhanju družinskih vezi in prenosu funkcij in obveznosti družine na profesionalne storitve države blaginje, dejstva kažejo, da družinske in sorodstvene vezi ostajajo še naprej močne, čeprav so zaradi vse večjih alternativnih možnosti izbire posameznikov postale vedno manj zavezujoče. V članku skušam na podatkih o omrežjih socialne opore prebivalcev Slovenije pokazati, da imajo danes, kljub vse večji individualizaciji posameznika, sorodstvene in ožje družinske vezi za posameznika še vedno pomembno vlogo.

KLJUČNE BESEDE: sodobna družba, posameznik, medsebojni odnosi, socialna opora, socialna omrežja

1. Uvod: posameznik in družina v sodobni družbi

Okoliščine sodobne družbe, še posebej tiste, ki pospešujejo individualizacijo, vodijo v krhanje socialnih omrežij družine, sorodnikov in prijateljev. Posameznik se osvobaja od družbenih oblik stanovske družbe, pri tem pa nastajajo individualizirane oblike in položaji bivanja posameznika (Beck 2001). Slednji je postavljen pred množico izbir, na podlagi katerih vzpostavlja tudi odnose z drugimi (Giddens 1991).

S pluralizacijo izbir se spreminjajo tudi odnosi znotraj družine. Po drugi svetovni vojni so sociologi družine razpravljali o "krizi družine", ko se je na eni strani izoblikovalo stališče, da se je sodobna družina odpovedala svojim odgovornostim, predvsem pri nujenju medsebojne opore in skrbi, ter jih prenesla na profesionalne storitve države blaginje (Stannard 1979), na drugi strani pa, da je, obratno, družina postala preobremenjena, kar vodi v njen notranji razkroj (Keniston 1960, Demos 1979). Čeprav so se te kritike večinoma izkazale kot netočne, pa se v sodobni družbi kaže, da so sorodstvene vezi postale manj zavezujoče kot v preteklosti, saj sta njihov obstoj in intenzivnost odvisna predvsem od volje in izbire posameznika, tako kot v vseh drugih razsežnostih družbenega življenja.

1.1 Sodobna družba kot postmoderna ali razvita moderna

Pri poimenovanju in opredeljevanju temeljnih značilnosti sodobne zahodne družbe prihaja do ključnega vprašanja ali še lahko govorimo o moderni družbi ali gre za nov tip družbe, tako imenovane postmoderne družbe.

Za moderno družbo je bila značilna strukturalna stabilnost kapitalizma, kjer je bil osrednjega pomena razred in razredno osnovana politika, velik pomen pa so imele nacionalne države. Nacionalna država je bila skupaj s samozadostno materialno produkcijo garant družbenega reda. Sodobne družbene okoliščine kažejo, da je prišlo do dezorganizacije kapitalizma, razdrobljenosti razredne pripadnosti, rasti potrošniške kulture, naraščajoče vloge množičnih medijev in informacijske tehnologije, sprememb v družbeni produkciji in izmenjavi znanja ter do zmanjšanja pomena nacionalnih držav, kar je ena od posledic naraščajoče globalizacije. Glavno vprašanje, ki se na tem mestu poraja je, ali te spremembe označujejo prehod k novi, drugačni obliki družbene ureditve, postmodernosti, ali pa lahko te procese razumemo kot razvoj globalne in refleksivne modernosti in to označimo kot "refleksivno modernost" (Owen 1997:14-15).

Bauman (2002) pravi, da družba, ki stopa v 21. stoletje, ni nič manj "moderna" od družbe, ki je stopila v 20. stoletje, rečemo lahko le to, da je moderna drugače. Moderno pomeni nezmožnost ustaviti se, stati pri miru, zato Bauman "tekočnost" (angl. liquidity) uporablja kot vodilno metaforo za sedanjo stopnjo moderne dobe - "tekoča moderna" (angl. liquid modernity). Današnja oblika moderne je nova in drugačna v dveh značilnostih. Prva je postopen zlom in zaton zgodnjemoderne iluzije, da se družba pomika proti neki končni, dobri, pravični, popolni družbi, družbi brez konfliktov. Druga ključna sprememba pa je deregulacija in privatizacija modernizirajočih se nalog in dolžnosti. Politični diskurz se je iz okvira "pravične družbe" preusmeril k pravici posameznikov, da ti ostanejo drugačni in da po svoji volji izbirajo in določajo lasten življenjski slog (Bauman 2002:38-39).

Glavna nasprotnika stičnih idej postmodernizma (npr. Lyotard 1979) sta Giddens in Beck, ki sodobno družbo označujeta kot "refleksivno, visoko ali pozno modernost" (Giddens 1991) oziroma "družbo tveganja" (Beck 2001).

Giddens (1991) pravi, da je pre zgodaj, da bi lahko govorili o postmodernosti. Nismo še vstopili v obdobje postmodernosti, ampak se pomikamo k njej. V "visoki modernosti" ali "pozni modernosti", za katero sta značilni negotovost in mnogovrstnost izbire, sta ključnega pomena pojma zaupanje in tveganje. Zaupanje se nanaša na "abstraktne sisteme", katerih delovanje ni popolnoma razvidno ljudem, vendar na njih temelji vsakodnevno življenje. Je osnova za "zaščitni ovoj" posameznika pri soočanju z vsakodnevno realnostjo. Na drugi strani je pri organiziranju družbenega sveta posameznikov ključen pojem tveganja. V visoki modernosti je splošna tveganost na določenih področjih življenja omejena, na drugi strani pa se istočasno pojavljajo nova tveganja, ki so večinoma ali popolnoma neznana prejšnjim obdobjem (npr. globalni ekološki problemi). Le-ta niso pod kontrolo posameznikov niti večjih organizacij oziroma držav. Zanje je značilna visoka intenzivnost in predstavljajo življenjsko grožnjo celotnemu človeštvu, saj postane vpliv daljnih dogodkov na bližnje dogodke in na posameznika vsakdanji pojav (Giddens 1991:3-5).

Beck je na drugi strani zelo ognjevit kritičen do označevanja sodobne družbe kot postmoderne družbe. Govori o "neugledni predponi post, ki je geslo za zbežnost, ki hoče biti modna". Trdi, da smo priče preloma znotraj moderne, ki se oddaljuje od klasične industrijske družbe in prehaja v neko novo podobo, ki jo imenuje "družba tveganja" (Beck 2001:11-12). Tako kot Giddens (1991, 1994) tudi Beck med ključne značilnosti refleksivne oziroma razvite moderne uvršča tveganje. V razvitejši moderni je družbena proizvodnja bogastva povezana z družbeno proizvodnjo tveganj. Razvitejše produkcijske sile proizvajajo sistemsko pogojene, pogosto ireverzibilne poškodbe, ki ostajajo večinoma nevidne, zato je mogoče védenje o njih ustrezno družbeno definirati. Za tveganja je značilen efekt bumeranga, ki na eni strani razkrajata razredne neenakosti, na drugi strani pa proizvaja nove mednarodne neenakosti. Tveganja so velik posel, saj so predmet nadaljnega gospodarskega izkoriščanja (Beck, 2001: 23-30). Vsota tveganj in negotovosti, njuno medsebojno zaostrovanje in nevtraliziranje, tvori družbeno in politično dinamiko družbe tveganja (Beck 2001:105).

Pomemben prispevek k razumevanju tveganja v sodobni družbi je tudi Luhmannova razlaga oblikovanja tveganj znotraj konteksta visoko diferenciranih in kompleksnih družbenih sistemov. Razlikuje med tveganji, ki so rezultat odločitev in nevarnostmi, ki izvirajo iz zunanjih dejavnikov (Luhmann v Müller, Nemeth in Toš 2002).

1.2 Posameznik v okoliščinah razvite moderne

Novo okoliščine razvite oziroma refleksivne moderne, ne glede na poimenovanje, neposredno vplivajo na življenje posameznika. Beck pravi, da smo priče družbenim spremembam znotraj moderne, v kateri se ljudje osvobajajo iz družbenih oblik industrijske družbe: razreda, sloja, družine, spolnih položajev. V ozadje stopi vezanost posameznikovega delovanja na družbene razrede, vedno manj je določenosti. Nastajajo individualizirane oblike in položaji bivanja. Posameznik je središče oblikovanja lastnih življenjskih načrtov in načina življenja. Osvoboditev v odnosu do stanovsko določenih družbenih razredov se prekriva z osvoboditvijo v odnosu do spolnih položajev. Na mesto stanov danes ne stopajo več družbeni razredi in na mesto družbenih razredov ne stopa več referenčni krog družine. Posameznik postane akter svojega tržno posredovanega zagotavljanja eksistence in temu ustreznega načrtovanja in oblikovanja biografije (Beck 2001: 106-109).

Individualizacija v razviti moderni na eni strani pomeni razkroj obstoječih družbenih oblik, na drugi strani pa gre za propad "normalnih" biografij posameznika. Pri tem se poraja vprašanje, kakšne oblike bivanja se oblikujejo tam, kjer stare, ki so jih urejale religija, tradicija ali država, propadajo. V razviti moderni je posameznik soočen z novimi zahtevami, kontrolami in omejitvami, ki mu jih nalagajo trg delovne sile, država blaginje in institucije. Posameznik je v mnogovrstnosti izbire prepuščen samemu sebi. Delovati mora v smeri prilagoditve, koordinacije in integracije. Načrtovati mora dolgoročno in se prilagajati na spremembe, mora se organizirati, improvizirati, si zastavljati cilje, prepoznavati prepreke, sprejemati poraze ipd. V razviti moderni "normalna" biografija postane "izbirna", "refleksivna" biografija, le-ta pa je vedno tudi "tvegana" biografija (Beck in Beck-Gernsheim 1996:24-27).

Vendar pa, kot ugotavlja Petrič (2003), sodobna družba ne le, da povzroča težave posamezniku, ampak mu tudi dostavlja mehanizme za njihovo reševanje. Giddens (1991) pravi, da je v visoki modernosti osnovna sestavina posameznikovega vsako-dnevnega delovanja izbira. Posameznik je soočen s kompleksno raznolikostjo izbir, hkrati pa mu je na voljo zelo malo pomoči pri tem, katero možnost izbrati. Delovanje v svetu pluralnosti izbir je odločitev med alternativami. Pluralnost izbir lahko direktno povežemo z vzpostavljanjem odnosov z drugimi. Sodobna zakonska zveza se precej razlikuje od tipičnih poročnih institucij v predmodernej Evropi. Podobno se kaže tudi pri prijateljstvu, saj je bilo posameznikovo omrežje prijateljstva v večji meri vnaprej dano, glede na posameznikov družbeni položaj. V visoki modernosti so partnerji in prijatelji izbrani prostovoljno, na podlagi raznolikih možnosti (Giddens 1991:80-88).

Podobno kot Giddens in Beck tudi Lash govori o refleksivni modernosti, pri čemer eksplicitno omenja tudi družino kot eno od pomembnih področij sprememb v sodobni družbi. Individualizacija je osvobodila posameznika izpod kolektivitet in abstraktnih struktur kot so razred, nacija, nuklearna družina in brezpogojno zaupanje v nespornost znanosti. Refleksivna modernost se doseže lahko le s krizo nuklearne družine in spremljajočo samoorganizacijo življenjskih zgodb ter z oslabitvijo vpliva razrednih struktur na posameznika (Lash 1994:115).

1.3 Vpetost posameznika v družino

Družina je bila v preteklosti in je še vedno ključnega pomena tako za posameznika kot za družbo. Kot primarna družbena skupina je prostor, kjer se vrši socializacija posameznika, ki med seboj povezuje različne generacije (Turnbull 1984 v Giddens 1993:60).

Družina je osnovna institucija zasebnega življenja, kjer se oblikuje večina za ljudi pomembnih družbenih odnosov. Od drugih družbenih skupin se loči po tem, da nas stalno poziva k temu, da se odzivamo nanjo in na potrebe njenih članov. Je socialna skupina, ki sloni na prostorski ali časovni povezanosti in pripadnosti članov. Na eni strani je primarna skupina, katere člani so sorodstveno, čustveno in solidarnostno povezani, na drugi strani pa je socialna institucija, predvsem v odnosu do drugih družbenih skupin in institucij, katere ji nalagajo določene norme in pričakovanja glede vedenja in življenja njenih članov (Ule in Rener 1991).

Skozi zgodovino je družina doživela številne spremembe predvsem v strukturi in v medsebojnih odnosih članov. Posameznik je bil v preteklosti neločljivo povezan v družinsko skupnost, ki mu je, predvsem moškemu, med drugim, nudila zaščito pred "zunanji krizami". ženske so bile na drugi strani popolnoma vpete v družinsko življenje, saj so bile omejene na vlogo gospodinje in matere. Spremembe v "tradicionalnem" družinskem življenju so se v zahodni in srednji Evropi začele predvsem v šestdesetih letih, ko so se zaradi velike gospodarske rasti pokazale vse večje potrebe po ženski delovni sili.

Podrobno analizo družinskega življenja različnih družbenih skupin v Srednji Evropi od 18. stoletja naprej je v svoji monografiji "Socialna zgodovina družine" podal Sieder (1998). Sieder ugotavlja, da je zgodovina družine tesno in nerazdružljivo povezana z

zgodovino proizvodnih načinov. V predmeščanskih družbah družine ni bilo mogoče niti pojmovno niti družbeno strukturno razlikovati od skupnosti hišnih prebivalcev. Posameznik je bil vpet v življenjsko in delovno skupnost hišnih članov, ne glede na to ali je bil s "hišnimi gospodarji" v krvnem sorodu ali ne. Posameznik ni imel možnosti, da bi živel zunaj takšnih hišnih vezi; njegova vključenost v gospodinjstvo skupnost, v vas, v stan ali ceh je bila tako močna, da se je kolektivno odločalo tudi o izbiri partnerja in vlogi posameznika v organizaciji dela. Predmeščanska družba ni poznala svobodnega posameznika, saj je bil le-ta podložen avtoriteti hišnega gospodarja (Sieder 1998:267).

V nasprotju s kmečko patriarhalnostjo pa patriarhalnost "starega rokodelstva" ni bila več nujno vezana na fizično lokacijo "hiše". Patriarhat je bil zagotovljen z monopoliziranjem dostopa do naslova mojstra. Ženske so bile izključene iz cehovskega rokodelstva in prisiljene v odvisnost znotraj hiše. Izobražensko meščanstvo na uradniških položajih in v svobodnih poklicih je v tem času prineslo s seboj "meščanski družinski model", v katerem je bilo družinsko življenje časovno in krajevno ločeno od dela za zaslužek. S tem sta bila povezana nastanek ločenih delovnih področij moškega in ženske, kot tudi nadaljna specifikacija socializacije deklic in dečkov. Moškemu in ženski so začeli pripisovati spolno specifične lastnosti in sposobnosti, ki so jih izpeljevali iz "narave spolov", kar se je v teku 19. stoletja razširilo daleč prek meja meščanstva (Sieder 1998:268-269).

Proletarska družina se je ustalila v zadnjih desetletjih 19. stoletja. V zgodnji fazi industrializacije je le manjšina delavcev izvirala iz delavskih družin, saj je večina delavcev odrasla v družinah kmečkih delavcev, malih kmetov in delavcev na domu ali pa v plebejskih nižjih mestnih slojih. V polju napetosti med meščanskim modelom družine in materialno bedo delavskih družin se je razvila posebna oblika družine, v kateri so si zakonski možje in družinski očetje skušali zagotoviti pravico do gospostva in svoje privilegije v družini. V prvi fazi industrializacije so bile individualne mezde povečini prenizke, da bi mezdni delavec preživel zunaj družinskih oblik solidarnosti. Družina je bil za razred industrijskih delavcev posebnega in temeljnega pomena saj mu je dajala zaščito in mu pomagala obvladati krize, do katerih je prihajalo zaradi izkoriščanja oziroma ogroženosti ob izgubi delovnega mesta, nesreče in bolezni. Z razvojem meščanske družine se je tudi za delavce odprla možnost individualizacije pri izbiri partnerja in (sicer šele po drugi svetovni vojni) izbiri poklica, kot tudi procesov izobraževanja v odnosu med starši in otroki (Sieder 1998:269-274).

S personalizacijo izbire partnerja, emocionalizacijo odnosov med zakoncema ter med starši in otroki, z zmanjšanjem števila otrok, zvišano družinsko porabo, poudarjanjem življenja v prostem času in v okviru družine, so se že kazale značilnosti moderne družine. Z industrijskim proizvodnim delom delavcev, uslužbencev in izobražencev je družinsko življenje postalo samostojen del vsakdanjika, ki je s postopnim ločevanjem od dela za zaslužek dobival poteze večje zasebnosti. (Sieder 1998:274-275).

Družina ni bila več v ospredju, ampak je pridobila sekundarno vlogo kot razmeroma izolirano področje intimnosti, v katerem se lahko razvijajo zasebni življenjski stili in odnosi. Ločitev družine od sfer proizvodnje, izobrazbe in politike je spodbudila individualizacijo posameznikov. Vendar pa diferenciacija družine in družbe ni ustvarila le

širših zasebnih prostorov, ampak so ti prostori jamčili za izpolnjevanje družbenih nalog. Politično usmerjevalna funkcija družine danes po mnenju Siederja leži v tem, da vzbudi v ljudeh motivacijo za delo in storilnost (Sieder 1998:275).

Sprememba funkcije družine je privedla do individualizacije področja delovanja zakona in družine, do intimizacije in pedagogizacije odnosa med starši in otroki in do intimizacije odnosov med moškim in žensko v zakonu in zakonu podobnih razmerij. Manevrski prostor svobodnega oblikovanja zasebnega življenja se je zadnjih desetletjih močno razširil, predsem zaradi razmaha izobraževalnega sistema in razvoja na trgu delovne sile predvsem za ženske (Sieder 1998:275-276).

Sieder nakazuje, da je družina vedno manj strukturacijski element, ki določa posameznika, saj je le-ta, če uporabimo Giddensovo logiko strukturalne teorije, družbeni akter, ki sooblikuje naravo družine.

V skladu s tem Alenka Švab (2001:56) pravi, da se družina danes v mnogih segmentih vedno bolj spreminja pod vplivi posameznikov. Pri tem ne gre zanemarjati zunanjih družbenih vplivov, zdi pa se, da so možnosti posameznikov pri ustvarjanju družinske realnosti vedno bolj odprte, na kar kaže pojav družinske pluralizacije.

Družinska pluralizacija označuje procese, kot so pluralizacija družinskih oblik in z njo povezani pluralizacija življenjskih stilov in življenjskih potekov, spreminjanje življenjskih vrednot in intradružinska diferenciacija. Pri tem pluralizacija družinskih oblik pomeni soobstoj različnih oblik in načinov družinskega življenja glede na odločitev posameznikov. Ta proces je povezan s spremembami, kot so upad števila formalnih zakonskih zvez, večanje števila kohabitacij, večanje števila razvez in otrok, rojenih izven zakonske zveze ipd. S tem procesom je povezana tudi pluralizacija življenjskih stilov, ki prav tako vpliva na raznolikost družinskih in partnerskih zvez, še posebej pri mladih. S pluralizacijo družinskih oblik je povezano tudi spreminjanje in pluraliziranje življenjskih potekov. Poseben segment družinske pluralizacije je spreminjanje družinskih vrednot in simbolno spreminjanje življenjskega sveta družin. Zadnji segment družinske pluralizacije je intradružinska diferenciacija, ki pomeni predvsem pluralizacijo posameznih družinskih vlog (švab 2001:79-81)

1.4 "Križa" sodobne družine in medsebojnih odnosov?

Sociologi družine so od druge svetovne vojne intenzivno razpravljali o položaju in prihodnosti družine v sodobnih družbah. Vse do sredine šestdesetih let je bila v središču njihovih obravnav t.i. "križa družine". Pojavljale so se dileme o tem, v kolikšni meri je družina še funkcionalna za sodobnega človeka oziroma kakšna vloga in pomen ji še ostajata. Te dileme so temeljile na dejstvu, da je vse več aktivnosti in obveznosti družine prehajalo na druge družbene institucije in organizacije, zlasti pod pristojnosti razvijajoče se države blaginje. Osnovna ideja "države blaginje" je bila, da bo s svojimi storitvami in servisi poskrbela za splošno socialno varnost ljudi, razbremenila družino in posameznike v njej (zlasti žensko), omogočila večjo enakost med spoloma in različnimi socialnimi skupinami ter izboljšala kakovost življenja. Stannard (1979) pravi, da se je na eni strani izoblikovalo stališče, da je sodobna družina v krizi zato, ker se je odpovedala svojim

odgovornostim in jih prenesla na profesionalce, institucije in množične medije. Na drugi strani pa Kensiton (1960) in Demos (1979) trdita, da družina ni izgubila svojega pomena, temveč ima danes še zahtevnejšo vlogo kot v preteklosti. Kriza sodobne družine je pogojena z njeno preobremenjenostjo in izpostavljenostjo močnim čustvenim pritiskom, ki pripeljejo do notranjega razkroja. Skupni imenovalec obeh stališč je prepričanje, da so družini škodljivi dnevi in da se že porajajo nove oblike skupnega življenja, ki bodo uspešneje izpolnjevale njene tradicionalne funkcije (černič-Istenič 1998:352).

Danes se ugotavlja, da državne in druge organizacije niso nadomestile vloge družine, predvsem v smislu socialne opore, temveč se je opora družine celo povečala. Najbolj nazorno se to kaže v zdravstvenem varstvu, kjer se pojavlja vedno večje število bolnikov. Kljub razvoju medicinskega in zdravstvenega varstva, namreč največ aktivne opore bolnim ali slabotnim ljudem izhaja iz neformalnih virov, predvsem iz družine in drugih, ki živijo v istem gospodinjstvu (Graham 1999:279).

Druga vrsta kritik sodobne družine se nanaša na krhanje družbenih vezi med generacijami in sorodniki, kar je posledica vse bolj urbanih življenjskih razmer. Krhanje družbenih vezi med generacijami in sorodniki se kaže v zatonu "velike družine", ki se je nanašala večinoma na kmečko ali obrtniško trogeneracijsko družino 18. in 19. stoletja. Kritika temelji na tem, da naj bi industrializacija in urbanizacija povzročili vse pogostejše oblikovanje "majhnih družin". Ta teza se je izkazala za netočna, saj sta zgodovinska demografija in raziskovanje družine pokazali, da so trogeneracijske družine v večjem številu lahko nastale šele v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju. Z upadom kmečkega prebivalstva v prvi polovici 20. stoletja pa se je delež tovrstnih družin zmanjšal. V nasprotju s domnevmi starejših raziskav, ki so smatrale trogene-racijske kmečke družine kot stabilne, je šlo pri njih za konfliktno življenjsko obliko, ki zaradi obstoječih družbenih razmer takrat ni imela alternative. V mestih se je porast v številu trogeneracijskih gospodinjstev pojavil v kriznih desetletjih med 1910 in 1940. Vzrok za obstoj razširjenih družinskih gospodinjstev je bila večinoma gospo-darska nuja in ne prednostna izbira družinskih članov. Leopold Rosnmayr je na podlagi številnih raziskav ugotovil, da gospodinjstva skupnost starih in mladih ni propadla le zaradi odklonilne države mladih, temveč si jo tudi stari ljudje sami redko želijo. Iz želje generacij po ločenem gospodinjstvu ne kaže sklepati na slabitev njihovih medsebojnih odnosov (Sieder 1998:241-243).

Od jasno izražene težnje k življenju v okrilju malih družin pa velja ločiti vprašanje o pogostosti medsebojnih stikov in medsebojne pomoči. Sorodstvena mreža in posebej stiki z rodno družino obstajajo še naprej, prevzeli pa so predvsem podpirne in dopolnilne funkcije. Sorodstvene vezi so v splošnem postale manj zavezujoče, saj je zaradi medsebojne gospodarske neodvisnosti generacij možno izbrati, ali bomo te vezi negovali ali ne. Kaže se tudi težnja k pogostejšem obiskovanju znancev kot pa stikom s sorodniki. Tudi to priča o večji možnosti izbire, saj ljudje pogosteje iščejo stik s tistimi, s katerimi jih družijo skupni interesi in izkušnje, kot pa s tistimi, s katerimi so "samo" v genealoškem sorodu (Sieder 1998:244).

2. Hipoteza in podatki

Temeljno vprašanje, ki izvira iz teoretske razprave, je tako struktura in vloga družine v okoliščinah sodobne družbe. Kljub temu, da družba ne zagotavlja obstoja družinskih in ožjih sorodstvenih vezi v tolikšni meri kot v preteklosti, v nadaljevanju preverjam hipotezo, da imajo (v Sloveniji) danes, kljub vse večji individualizaciji posameznika in individualnemu odločanju pri vzpostavljanju odnosov z drugimi, sorodstvene in ožje družinske vezi za posameznika še vedno pomembno vlogo in da so medsebojni odnosi med posameznikom in ostalimi člani družine še vedno pogosti. Na podlagi podatkov o omrežjih socialne opore prebivalcev Slovenije želim ugotoviti, v kakšni meri člani družine oziroma sorodstva nudijo oporo posamezniku, ki se znajde v stiski.

Ta problem je v nadaljevanju analiziran z uporabo pojmovnega aparata teorije socialnih opor in empirično analiziran s pomočjo slučajnega vzorca prebivalcev Slovenije.

2.1 Vzorec in zbiranje podatkov

V nadaljevanju bom na podlagi podatkov raziskave o omrežjih socialne opore prebivalcev Slovenije (Ferligoj in drugi, 2002) skušala pokazati, da so sorodstvene vezi danes še vedno v veliki meri vir nudenja opore posamezniku, ki se znajde v stiski. Podatki temeljijo na reprezentativnem slučajnem vzorcu 5013 odraslih prebivalcev Slovenije, ki so skupaj imenovali 32400 članov omrežja. Posebej so predstavljena omrežja socialne opore (izbranih skupin) posameznikov, za katere se predvideva, da zaradi določenih značilnosti potrebujejo oporo v večji meri. To so: posamezniki, ki živijo sami z otrokom; posamezniki, ki prebivajo v gospodinjstvih z nizkimi skupnimi prihodki; posamezniki, stari 65 let in več; posamezniki z gibalnimi težavami; in posamezniki, ki živijo s partnerjem in otroki. Na ta način lahko dobimo natančnejši vpogled v vlogo različnih virov socialne opore v reševanju težav pri izbranih skupinah posameznikov.

2.2 Operacionalizacija socialne opore

Oporo, ki jo nudijo sorodniki in tudi prijatelji, lahko opredelimo kot neformalno oporo, ki se v večih segmentih razlikuje od opore države, institucij ali različnih organizacij oziroma formalnega sektorja. Hilary Graham navaja pet vidikov neformalne opore oziroma pomoči:

- Neformalna opora je opora nudena drugim, neformalni sektor pa je vir opore za posameznikove potrebe, ki ga lahko sestavljajo sorodniki in prijatelji.
- Neformalna opora je neinstitucionalna opora in je ločena od države, trga in prostovoljnega sektorja, izvira pa v odnosih znotraj družine in skupnosti.
- Neformalna opora je brezplačna in se izvaja na domu uporabnika. Ekonomski stroški neformalne opore so visoki, saj poleg neposrednih stroškov vključujejo še dodatne stroške, kot so stroški za hrano, transport ter stroški izgubljenih priložnosti za zaslužek.
- Vir neformalne opore so sorodniki, saj le-ta izvira iz normativne dolžnosti sorodstva in prijateljstva. V tem pogledu se neformalni sektor razlikuje od prostovoljnega.
- Neformalna opora se večinoma nanaša na oporo posameznikom, ki bi drugače potrebovali institucionalno oporo. Gre za otroke in odrasle s posebnimi potrebami, za stare ljudi in za osebe z dolgotrajnimi boleznimi.

Opredelevanje neformalne opore v tem obsegu lahko zakriva druge oblike opore, ki se izvajajo na brezplačni in neformalni osnovi znotraj gospodinjestev. Dostop do opore znotraj neformalnega sektorja ni določen toliko s potrebami tistega, ki potrebuje oporo, temveč je odvisen od njegovega dostopa do sorodstvenega omrežja (Graham 1999:284-291).

Del neformalne opore, to je opore med odraslimi sorodniki, na podlagi treh predpostavk opredeljujeta tudi Janet Finch in Jeniffer Mason (1999). Prva predpostavka pravi, da so dolžnosti in obveznosti med sorodniki pogoste in zlahka razpoznavne ter razumljive na normativni ravni. Druga predpostavka govori o tem, da je največja odgovornost prisotna med starši in njihovimi otroki. Ta predpostavka je vključena v nekatere zakone, predvsem v zakon dedovanja in v zakonski obvezi medsebojne finančne pomoči. Tretja predpostavka pa pravi, da so ženske dolžnosti do sorodstva močnejše kot moške, posebno pri praktični in osebni pomoči ter pomoči v gospodinjstvu (Finch in Mason 1999:300-301).

Ljudje v primeru različnih problemov in stisk lahko poiščejo pomoč oziroma oporo pri različnih osebah. Osebe, ki jih posameznik navede kot vire socialne opore, tvorijo njegovo socialno omrežje za izvajanje socialne opore. Posameznikovo socialno omrežje sestavljajo člani omrežja in odnosi med njimi. Sestava omrežij je opredeljena na podlagi generatorjev imen. Anketirance se prosi, da navedejo tiste osebe, na katere se obrnejo, ko potrebujejo oporo (pomoč), ali s kom se pogovarjajo o pomembnih zadevah. V vprašalniku o omrežjih socialne opore prebivalcev Slovenije je bilo za generiranje omrežja uporabljenih šest generatorjev imen¹, ki so merili štiri dimenzije socialne opore (druženje, manjša materialna opora (opora pri lažjih gospodinjskih opravilih, opora v primeru bolezni), večja materialna opora (sposoja večje količine denarja, opora v primeru večjega opravila) in emocionalna opora).

3. Analize in interpretacije

3.1 Omrežja socialne opore posameznikov v Sloveniji

Med značilnostmi omrežij socialne opore posameznikov v Sloveniji je prikazano, na koga se posamezniki obrnejo v primeru, ko potrebujejo določeno vrsto opore. Pri tem nas predvsem zanima neformalna opora in ožje, opora sorodnikov in družine, t.j. delež družinskih članov in sorodnikov v posameznikovem omrežju.

V nadaljevanju je najprej prikazana velikost omrežja, t.j. število oseb (alterjev)², ki so jih posamezniki navedli pri določeni vrsti opore in sestava omrežja, t.j. delež posameznih oseb (partner ali bivši partner, oče ali mati (očim ali mačeha), brat ali sestra (polbrat ali polsestra), otrok, drug sorodnik, sodelavec ali bivši sodelavec, sočlan kakšne organizacije ali bivši sočlan, sosed ali bivši sosed, prijatelj, znanec, svetovalec ali bivši svetovalec, drugo) v omrežju (tabela 1).

Tabela 1: Povprečno število alterjev, ki nudijo določeno vrsto socialne opore (celotna populacija)

	N	Aritmetična sredina	Mediana	Modus	Min.	Max.	Std. Odklon
druženje	5013	4,3	4	3	0	19	2,3
finančna opora	5013	1,3	1	1	0	18	1,3
manjša mat. opora	5013	1,7	2	1	0	18	1,5
večja mat. opora	5013	1,4	1	1	0	11	1,6
emocionalna opora	5013	1,7	1	1	0	15	1,3
bolezen	5013	1,7	1	1	0	15	1,2
celotno omrežje	5013	6,5	6	5	0	21	2,8

Vir: Ferligoj in drugi (2002)

Povprečna velikost omrežja je največja v primeru druženja (nekaj več kot 4 osebe). Sledijo omrežja emocionalne opore in manjše materialne opore, kjer je povprečje alterjev nekoliko manjše od dva. Posamezniki imajo najmanjša omrežja pri finančni opori (na koga bi se obrnili, da vam posodi večjo vsoto denarja), kjer so v povprečju navedli 1,3 alterja, manjša pa se kažejo še pri večji materialni opori, kjer je maksimalno navedeno število oseb v omrežju najmanjše (11 alterjev).

Tabela 2: Struktura omrežja po posameznih vrstah socialne opore (odstotek alterjev, ki nudi določeno vrsto opore) (N=5013¹)⁴

	druženje	finančna opora	manjša mat. opora	večja mat. opora	emoc. opora	bolezen	celotno omrežje
partner	12,2	6,7	7,4	11,7	31,5	33,9	16,7
oče ali mati	4,9	22,5	11,4	12,8	7,9	15,0	10,4
brat ali sestra	11,5	14,4	12,0	12,7	8,8	8,3	11,0
otrok	8,7	7,5	6,0	8,6	7,6	18,1	9,9
drug sorodnik	13,2	12,6	14,4	16,3	5,6	7,2	12,3
sodelavec	6,8	4,3	3,1	2,8	5,5	0,9	5,4
sočlan	0,5	0,3	0,2	0,1	0,2	0,1	0,4
sosed	6,7	3,6	16,6	9,7	3,6	5,0	8,5
prijatelj	30,3	26,2	25,5	21,5	27,2	10,7	21,0
znanec	2,8	0,9	1,7	2,6	0,7	0,5	2,6
svetovalec	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,0	0,1
drugo	2,3	0,9	1,6	1,1	1,2	0,3	1,7
skupaj	100	100	100	100	100	100	100
N (alter) ²	11347	4823	6120	5212	6640	6637	17969

¹ število anketiranih

² skupno število alterjev, ki so jih kot člane omrežja navedli anketirani

Vir: Ferligoj in drugi (2002)

Tabela 2 prikazuje osebe, ki posamezniku nudijo določeno vrsto socialne opore. Iz tabele je razvidno, da pri *druženju* največji delež (30%) med posameznimi člani omrežja zasedajo prijatelji. Med sorodniki največji delež v omrežju predstavljajo drugi sorodniki,

partner ter bratje in/ali sestre. Starši v omrežjih druženja zavzemajo majhen delež. Tudi na podlagi različnih raziskav je bila ugotovljena podobna struktura v primeru druženja. Campbell, Connidis in Davies (1999) trdijo, da vlogo druženja največkrat zapolnjujejo partner in prijatelji. Ugotavljajo tudi, da bratje in sestre ne težijo k medsebojnemu druženju, saj je manj verjetno, da si z njimi delijo podoben način življenja in skupne interese, kot je to značilno za odnose s partnerjem in prijatelji (Campbell et al. 1999:143-146).

Tudi v primeru *finančne opore* največji delež med člani omrežja predstavljajo prijatelji (26,2%), nekoliko manjši delež (22,5%) pa zavzemajo starši. Večji delež v omrežju finančne opore predstavljajo še bratje in/ali sestre ter drugi sorodniki.

Manjšo *materialno pomoč* osebam večinoma nudijo prijatelji, sosedi ter drugi sorodniki. To ugotavlja tudi Granoveter (1973), ki pravi, da velik del instrumentalne (materialne) in informacijske opore nudijo bolj (emocionalno) oddaljene vezi (znanci, sodelavci, sosede), Van Tilburg (1990) pa meni, da so za hitro in občasno instrumentalno pomoč specializirani sosedi (Kogovšek 2001:81). V primeru večje materialne pomoči se posamezniki večinoma obračajo na prijatelje, druge sorodnike ter na brate in/ali sestre.

Glavni vir *emocionalne opore* so partnerji, velik delež pa v omrežju predstavljajo tudi prijatelji. Sestava omrežja v primeru emocionalne opore kaže, da poleg partnerjev in prijateljev večji delež predstavljajo tudi člani ožje družine (starši, bratje in sestre ter otroci). V primeru bolezni pa opora večinoma izhaja iz ožje družine, saj največji delež v omrežju zavzemajo partner (nekaj manj kot 34%), otroci (18%) ter starši (15%).

Anketirancem je bilo zastavljeno tudi vprašanje ali se za posamezne dimenzije opore obrnejo na kakšno institucijo ali drugo organizirano vrsto pomoči, torej na formalne vire³. Največ oseb se na *formalno pomoč* obrne v primeru, ko potrebujejo pomoč pri večjih opravilih v ali okoli hiše ali stanovanja (večja materialna pomoč) (35,4%), najmanj pa v primeru, ko potrebujejo pomoč zaradi hujše bolezni ali splošne oslabelosti (opora v primeru bolezni) (nekaj manj kot 3%). Precej oseb se obrne po formalno pomoč v primeru manjših materialnih opravil (manjša materialna opora) (skoraj 11%), nekaj pa tudi, ko potrebujejo nekoga, s katerim se pogovorijo o pomembnih osebnih stvareh (emocionalna opora) (nekaj več kot 4%).

Posamezniki v Sloveniji se torej za različne vrste opore večinoma obračajo na neformalno oporno mrežo. Enega od razlogov za to na podlagi razlikovanja med formalno in neformalno oporo navajajo Froland et al. (1981). Formalno oporo opredeljujejo kot profesionalne storitve, ki jih pooblašajo in sponzorirajo vladna telesa, poleg teh pa vključujejo še privatne profesionalne storitve, ki so urejene s sistemom predpisov in sofinanciranjem ter storitve prostovoljnih organizacij, ki jih vlada financira neposredno ali posredno. Te storitve označujejo birokratska organizacija, specializacija funkcij, formalizacija pravil delovanja, standardizacija delovanja ipd. Nasprotje tega so neformalna oporna omrežja, ki so visoko pluralistična. Tu so različne oblike opore nudene v kontekstu različnih odnosov, nudenje pa je fleksibilno in se odziva na spremembe v individualnih potrebah (Vaux 1998:234).

3.2 Omrežja socialne opore posameznikov, ki živijo v enostarševskem gospodinjstvu

Na podlagi vzorca prebivalcev Slovenije smo ugotovili, da v enostarševskem gospodinjstvu živi 227 posameznikov, med katerimi je večina žensk, moški pa predstavljajo le 10% teh posameznikov. V tabeli 3 je prikazana sestava omrežij posameznih dimenzij socialne opore posameznikov, ki živijo sami z enim ali več otroki, se pravi posameznikov, ki živijo v enostarševskih gospodinjstvih.

Tabela 3: Struktura omrežja po posameznih vrstah socialne opore za posameznike, ki živijo sami z otrokom (enostarševsko gospodinjstvo) (v %) (N=227)

	druženje	finančna opora	manjša mat. opora	večja mat. opora	emoc. opora	bolezen	celotno omrežje
partner	3,1	2,5	2,0	4,8	5,1	3,1	3,5
oče ali mati	5,3	13,9	8,9	7,7	6,5	12,2	7,6
brat ali sestra	12,0	17,3	15,3	15,3	10,9	10,1	12,7
otrok	17,8	13,9	13,7	22,5	14,3	44,1	20,2
drug sorodnik	10,6	5,9	8,9	9,6	6,1	4,5	10,1
sodelavec	7,5	3,5	2,4	1,0	8,5	2,4	6,5
sočlan	0,6	1,0	0,0	0,0	1,4	0,0	0,7
sosed	9,6	7,4	23,0	11,5	6,5	8,3	11,8
prijatelj	27,1	32,2	22,2	21,5	37,9	13,9	20,9
znanec	3,9	1,5	2,0	4,3	1,0	0,7	3,5
svetovalec	0,4	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0	0,4
drugo	2,2	1,0	1,6	1,9	1,0	0,7	2,1
skupaj	100	100	100	100	100	100	100
N (alter)	510	202	248	209	293	288	764

Vir: Ferligoj in drugi (2002)

Pri vseh dimenzijah socialne opore opazimo, da so močan vir opore posameznikom njihovi otroci. Le-ti se izkažejo kot posebno močen vir opore pri opori v primeru bolezn (44%) ter pri večji materialni opori (22,5%), velik delež pa predstavljajo tudi pri druženju, kjer so sicer glavni vir opore prijatelji (27%). Poleg prijateljev, ki pomemben delež predstavljajo pri vseh dimenzijah socialne opore, pa se kot pomemben vir opore kažejo tudi bratje in/ali sestre, predvsem pri finančni (17,3%) in materialni opori. Starši pomemben vir opore predstavljajo pri finančni opori (14%) ter opori v primeru bolezn (12%).

Delež oseb, ki se na oporo obrnejo na institucijo ali drugo organizirano vrsto pomoči, je pri eno-starševskih gospodinjstvih pri manjši materialni opori (18,5%), večji materialni opori (skoraj 39%) in emocionalni opori (8%) višji kot v celotni populaciji, pri opori v primeru bolezn pa je podoben (2,6%).

3.3 Omežja socialne opore posameznikov, ki živijo v gospodinjstvih z nizkimi prihodki

Posameznikov, ki živijo v gospodinjstvih, katerih skupni mesečni dohodek ne presega 130.000 SIT, je v vzorcu 763 (nekaj več kot 15% vseh anketiranih), med njimi je 65,5% žensk in 34,5% moških. Nekaj manj kot 42% teh oseb živi samih, torej njihov lastni mesečni dohodek ne presega 130.000 SIT, 27% teh oseb živi v dvočlanskih, 15,6% oseb pa v tročlanskih gospodinjstvih. Ostali živijo v veččlanskih gospodinjstvih. Nekaj manj kot 51% oseb, ki živijo v gospodinjstvih z nizkimi prihodki, je starih 55 let in več.

Tabela 4: Struktura omrežja po posameznih vrstah socialne opore za posameznike, ki živijo v gospodinjstvih z nizkimi osebnimi dohodki (v %) (N=763)

	druženje	finančna opora	manjša mat. opora	večja mat. opora	emoc. opora	bolezen	celotno omrežje
partner	8,7	5,7	6,4	9,9	21,7	20,3	11,8
oče ali mati	3,8	12,7	6,5	7,2	6,6	9,6	6,4
brat ali sestra	11,1	14,7	11,8	11,0	10,2	8,4	11,1
otrok	13,3	18,4	11,8	15,7	14,8	24,8	14,5
drug sorodnik	14,8	13,5	14,0	16,9	7,8	11,8	14,5
sodelavec	6,1	3,3	2,4	1,9	4,5	0,8	4,9
sočlan	0,3	0,3	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2
sosed	11,7	6,3	23,7	14,9	7,3	10,5	13,0
prijatelj	25,7	22,6	20,4	17,8	25,6	12,4	19,2
znanec	3,1	1,5	1,6	3,5	0,5	0,7	3,1
svetovalec	0,1	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,1
drugo	1,5	0,9	1,1	1,1	0,6	0,4	1,2
skupaj	100	100	100	100	100	100	100
N (alter)	1572	646	802	746	928	958	2404

Vir: Ferligoj in drugi (2002)

Posameznikom, ki živijo v gospodinjstvih z nizkimi dohodki, pri vseh dimenzijah socialne opore pomemben vir predstavljajo prijatelji, ki največji delež zavzemajo v omrežju druženja in emocionalne opore. Kot pomemben vir opore se kažejo tudi pri finančni opori, kjer pa večino opore posameznikom nudi ožja in širša družina, znotraj katere so najpomembnejši vir finančne opore otroci (18,4%). Najverjetneje gre za odrasle otroke, ki ne živijo z njimi v istem gospodinjstvu, saj je več kot polovica oseb, ki živijo v gospodinjstvih z nizkimi dohodki, starih 55 let in več. Družinski člani (brat in/ali sestra, otrok) in drugi sorodniki večji delež zavzemajo še pri materialni opori, kjer pomemben delež predstavljajo tudi prijatelji in sosedi. Pri emocionalni opori in opori v primeru bolezni pa so ključni vir opore partnerji, otroci in tudi prijatelji.

Posamezniki "z nizkimi dohodki" se tako v primeru različnih stisk večinoma zanašajo na prijatelje in družino. Podobno kažejo tudi nekatere raziskave, ki sicer govorijo o prejemnikih denarnih socialnih pomoči. Tudi tem v največji meri oporo nudijo družina

in prijatelji. Opора se največkrat izraža v obliki gospodinjske pomoči (materialna oziroma instrumentalna opora) ali v obliki kratkoročnih ali dolgoročnih posojil (finančna pomoč). Prisotnost družinskih članov in prijateljev v omrežju teh posameznikov vpliva na posameznikovo emocionalno dobrobit, predstavlja pa tudi pomembno oporo pri lajšanju finančnih težav. Zanašanje na družino na drugi strani lahko pomeni določene stroške, kar se kaže predvsem pri mladih ljudeh, saj to lahko pomeni izgubo neodvisnosti in vzrok za nastanek konfliktov s starši (Walker 1993:91). Podobno na podlagi različnih raziskav trdi tudi Krause (1999:561), saj starši svojim odraslim otrokom bolj pogosto nudijo finančno oporo kot pa obratno.

Delež tistih, ki se obrnejo po formalno pomoč, je v primerjavi s celotno populacijo tu nižji, razen pri opori v primeru bolezni (4%). Precej manj oseb se obrne na formalno pomoč v primeru večje materialne opore (28%) in manjše materialne opore (8,5%), nekoliko manj pa tudi v primeru emocionalne opore (3,9%).

3.4 Omežja socialne opore posameznikov, starih 65 let in več

Posameznikov, starih 65 let in več je v vzorcu 690 (13,8%), med njimi pa je 42,2% moških in 57,8% žensk. Nekaj manj kot 36% teh oseb živi samih, skoraj 44% pa jih živi v dvočlanskih gospodinjstvih. 36% oseb živi v gospodinjstvih, katerih mesečni dohodek ne presega 130.000 SIT, od teh pa jih nekaj več kot dve tretjini živi samih.

Tabela 5: Struktura omrežja po posameznih vrstah socialne opore za posameznike, stare 65 let in več (v %) (N=246)

	druženje	finančna opora	manjša mat. opora	večja mat. opora	emoc. opora	bolezen	celotno omrežje
partner	8,6	5,1	4,0	9,3	24,4	21,6	13,3
oče ali mati	0,5	1,2	0,8	1,5	0,5	0,7	0,5
brat ali sestra	9,4	16,7	9,4	6,7	8,2	4,6	9,1
otrok	18,5	34,8	20,0	28,5	22,9	35,7	20,8
drug sorodnik	17,9	13,2	17,1	21,1	11,6	16,5	17,2
sodelavec	4,0	1,8	1,1	1,6	1,8	0,6	3,2
sočlan	0,9	0,4	0,2	0,2	0,2	0,2	0,6
sosed	11,9	4,9	27,7	13,5	8,3	10,7	13,6
prijatelj	22,8	19,6	16,6	13,1	20,2	7,3	16,8
znanec	3,7	1,0	2,0	3,1	1,0	1,4	3,3
drugo	1,8	1,4	1,1	1,3	0,7	0,6	1,6
<i>skupaj</i>	100	100	100	100	100	100	100
N (alter)	487	172	197	164	280	286	695

Vir: Ferligoj in drugi (2002)

Iz tabele 5 je razvidno, da so glavni vir socialne opore starejšim osebam njihovi otroci. Tudi pri druženju predstavljajo velik delež (18,5%), kjer pa so ključni vir opore prijatelji. V primeru materialne opore (finančna opora, manjša in večja materialna opore) se starejši večinoma zanašajo na otroke, druge sorodnike, brate in/ali sestre, prijatelje ter v primeru manjše in večje materialne opore še na sosede. Glavni vir emocionalne

opore so starejšim osebam njihov partner, otroci, prijatelji in tudi drugi sorodniki, opora v primeru bolezni pa večinoma izhaja iz družinskih vezi, t.j. od otrok, partnerja in drugih sorodnikov.

Podobno strukturo omrežij starejših ljudi najdemo tudi pri drugih raziskavah socialne opore. Norris in Tindale (1994) na primer ugotavljata, da se starejše osebe na pomoč prijateljev največkrat zanašajo pri vsakdanjih življenjskih skrbih (materialna oziroma instrumentalna opora) in pri soočanju z večjimi življenjskimi krizami (emocionalna opora). Nadalje ugotavljata, da se starejši ljudje v primeru kritičnih situacij (npr. huda bolezen), ko postane količina potrebne opore velika, po pomoč obrnejo na svoje potomce, saj imajo občutek, da je za tako pomoč neprimerno prositi prijatelje.

Raziskava o dejavnikih, ki vplivajo na samostojno življenje starejših ljudi na Novi Zelandiji pa je pokazala, da starejšim ljudem pri jemanju zdravil ter pri praktičnih opravilih, kot so nakupovanje, prevoz, pomoč pri manjših gospodinjstvih opravilih in podobno, nudijo pomoč predvsem njihovi sosede (Dwyer et al. 2000:20).

Tudi osebe, stare 65 let in več za formalno pomoč zaprosijo v primeru večje materialne opore, delež le-teh (43%) pa precej presega delež v celotni populaciji. Pri manjši materialni opori (9,4%) in emocionalni opori (3,2%) je delež nekoliko manjši kot v celotni populaciji, pri opori v primeru bolezni pa je nekoliko višji (4,3%).

3.5 Omežja socialne opore posameznikov z gibalnimi težavami

Osebe z gibalnimi težavami smo iz vzorca pridobili na podlagi naslednjega vprašanja: "Nekateri ljudje imajo zaradi različnih razlogov težave pri gibanju v prostoru, na primer, ker težko hodijo po stopnicah, ne vidijo dobro, nekateri uporabljajo medicinske pripomočke in podobno. Nam lahko zaupate ali imate pri vsakodnevnih opravilih težave pri gibanju?". Pozitivno je odgovorilo 497 oseb, kar je nekaj manj kot 10% vseh anketirancev. Med njimi je nekaj več kot 42% moških in nekaj manj kot 58% žensk. Tretjino oseb z gibalnimi težavami predstavljajo starejši od 64 let.

Prijatelji, otroci in drugi sorodniki so glavni vir druženja in večje materialne opore osebam z gibalnimi težavami. Pri finančni opori se osebe z gibalnimi težavami obračajo še na brate in/ali sestre, v primeru manjše materialne opore pa so največji vir opore sosedi. Po emocionalno oporo in oporo v primeru bolezni se osebe z gibalnimi težavami v največji meri obračajo na partnerja in na otroke.

Otroci podobno kot pri osebah, starejših od 65 let in pri osebah, ki živijo v "revnih" gospodinjstvih, tudi tu predstavljajo močan vir opore. V vseh primerih gre najverjetneje za odrasle otroke. To precejšnje nudenje opore otrok staršem skušata Norris in Tindale (1994:6) razložiti s teorijo navezanosti, po kateri zgodnja otroška navezanost na starše napoveduje navezanost med starši in otroki tudi, ko otrok odraste. Otroška emocionalna navezanost na starše izvira iz prvotne fizične odvisnosti, ki se tekom odraščanja spremeni v zaščitniško navezanost, saj starši z leti postajajo fizično odvisni od svojih otrok. Starši na drugi strani pa s staranjem postajajo vse manj zavezani svoji aktivni starševski vlogi.

Tabela 6: Struktura omrežja po posameznih vrstah socialne opore za posameznike z gibalnimi težavami (v %) (N=497)

	druženje	finančna opora	manjša mat. opora	večja mat. opora	emoc. opora	bolezen	celotno omrežje
partner	8,4	4,0	6,4	12,6	28,3	28,7	15,3
oče ali mati	1,7	7,6	3,4	3,6	2,4	3,0	3,4
brat ali sestra	10,7	16,2	10,2	10,0	7,9	6,5	10,1
otrok	16,3	21,0	14,5	20,0	18,3	31,2	16,9
drug sorodnik	16,5	12,4	14,3	15,8	8,5	11,7	14,2
sodelavec	5,8	4,0	2,5	2,0	4,7	0,4	4,7
sočlan	0,6	0,3	0,0	0,2	0,0	0,1	0,4
sosed	10,6	7,3	24,5	12,2	7,4	8,5	12,5
prijatelj	25,0	25,0	20,7	18,8	20,2	8,9	18,0
znanec	3,0	1,3	1,8	3,8	1,1	0,1	2,9
svetovalec	0,1	0,3	0,0	0,0	0,3	0,0	0,2
drugo	1,3	0,8	1,6	0,8	0,8	0,7	1,4
<i>skupaj</i>	100	100	100	100	100	100	100
N (alter)	1086	396	551	499	633	673	698

Vir: Ferligoj in drugi (2002)

Na institucije ali drugo organizirano vrsto pomoči se največ oseb z gibalnimi težavami obrne v primeru večje materialne pomoči (pomoč pri večjih opravilih v ali okoli hiše ali stanovanja) (36,5%). Razlika v primerjavi s celotno populacijo se kaže pri opori v primeru bolezni. Medtem, ko je v celotni populaciji delež anketirancev, ki se za tovrstno oporo obrnejo na formalno obliko pomoči najmanjši (nekaj manj kot 3%), pa je tu delež precej večji (6,5%) in presega delež oseb, ki se za formalno obliko pomoči obrnejo v primeru emocionalne pomoči (4,8%).

3.6 Omežja socialne opore posameznikov, ki živijo s partnerjem in otroki

Posameznikov, ki živijo s partnerjem in enim ali več otrok je v vzorcu 1777 oziroma nekaj več kot 35% vseh anketiranih. Nekaj manj kot 90% jih živi v tro ali štiričlanskih gospodinjstvih, se pravi s partnerjem ter z enim ali dvema otrokoma. Večina teh posameznikov je poročenih (88,4%) in starih 35 do 44 let (40%).

Struktura omrežij posameznikov, ki živijo v ožjem družinskem gospodinjstvu kaže, da so pri materialni opori in pri druženju glavni vir opore prijatelji. Pri druženju so poleg prijateljev (28%) precej zastopani še drugi sorodniki, med ožjimi pa predvsem partner ter bratje in/ali sestre. Podobno se kaže tudi pri finančni opori, kjer pomemben vir sponsoje večje količine denarja predstavljajo starši (19%).

Materialno oporo posameznikom iz družinskih gospodinjstev nudijo poleg prijateljev še drugi sorodniki ter bratje in/ali sestre, v primeru večje materialne opore pa tudi partner. V primeru emocionalne opore (43,8%) in opore v primeru bolezni (50,2%) je ključni vir opore partner, v primeru bolezni pa pomemben vir opore predstavljajo tudi otroci (20,4%).

Tabela 7: Struktura omrežja po posameznih vrstah socialne opore za posameznike, ki živijo s partnerjem in otroki (v %) (N=1777)

	druženje	finančna opora	manjša mat. opora	večja mat. opora	emoc. opora	bolezen	celotno omrežje
partner	12,9	5,3	8,3	14,5	43,8	50,2	21,5
oče ali mati	4,7	18,9	9,4	8,3	5,0	6,8	8,3
brat ali sestra	12,1	16,3	11,3	12,6	7,1	4,8	10,4
otrok	9,0	4,0	4,4	6,5	6,7	20,4	10,4
drug sorodnik	14,5	15,9	17,5	18,3	4,7	5,9	12,4
sodelavec	8,6	5,6	3,7	3,6	7,6	0,9	6,5
sočlan	0,3	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,2
sosed	6,4	3,9	17,6	10,7	2,8	3,8	8,0
prijatelj	28,0	28,5	24,6	21,8	21,4	6,8	18,9
znanec	2,3	0,9	1,9	2,8	0,4	0,4	2,3
svetovalec	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,0	0,1
drugo	1,0	0,4	0,9	0,8	0,3	0,0	0,9
<i>skupaj</i>	100	100	100	100	100	100	100
N (alter)	4117	1740	2216	1985	2312	2393	6834

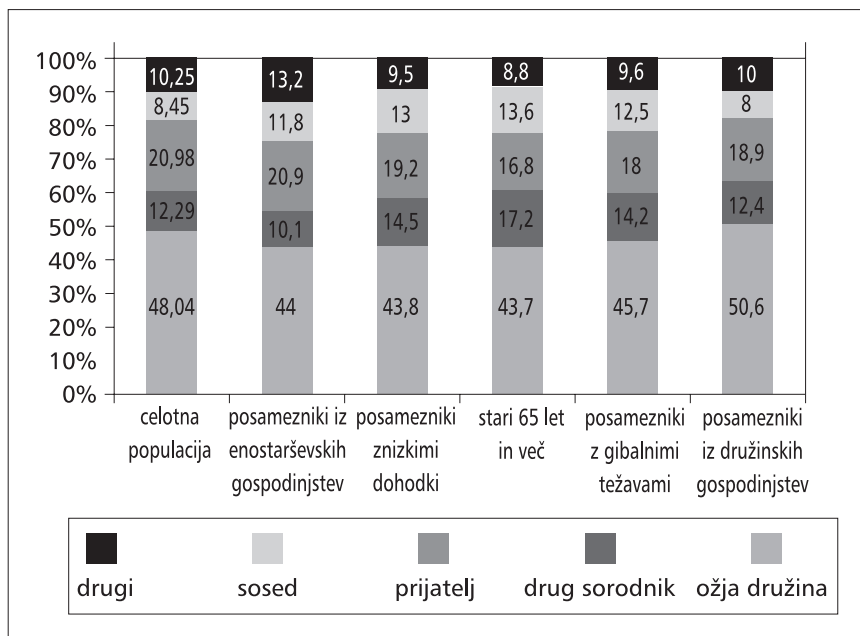
Vir: Ferligoj in drugi (2002)

Opора v letih, ko se par poroči in dobi otroke, lahko pride iz različnih virov. Norris in Tindale (1999) ugotavljata, da so najpogostejši vir opore stari starši in prijatelji. V našem primeru se kaže podobno, saj pomemben delež v omrežju posameznih dimenzij socialne opore predstavljajo prav prijatelji in drugi sorodniki. Nadalje ugotavljata, da je prvi vir opore je za posameznika-starša njegov zakonski partner. Vendar pa ta opora ne zadostuje v vseh primerih, zato partnerji ponavadi iščejo dodatno ali drugo oporo drugih v svojem omrežju. V našem primeru je partner ključni vir emocionalne opore in opore v primeru bolezni, poleg tega pa večji delež predstavlja še pri druženju in večji materialni opori.

Prijatelji lahko predstavljajo nadomestni vir opore v primeru pomanjkanja opore partnerja ali starih staršev, lahko pa služijo kot dodatna opora. Opora starih staršev je najpogostejša na vsakodnevni osnovi, pri pomoči pri majhnih stvareh (Norris in Tindale 1999:35-36). Prijatelji v našem primeru v vseh dimenzijah socialne opore, razen pri emocionalni opori, predstavljajo pomemben vir opore posamezniku. Stari starši, ki jih lahko uvrstimo znotraj drugih sorodnikov, predstavljajo pomemben vir opore v primeru druženja ter večje in manjše materialne opore, kar sovпада z ugotovitvami Norrisa in Tindala, ki pravita, da je starih staršev najpogostejša pri praktičnih stvareh.

Posamezniki, ki živijo v družinskih gospodinjstvih, se na formalno oporo obračajo v podobni meri kot celotna populacija. V primeru večje materialne opore je delež tistih, ki se po pomoč obrnejo na institucije ali drugo vrsto organizirane pomoči, največji (35,4%), sledi delež tistih, ki se na formalno pomoč obrnejo v primeru manjše materialne opore (10,7%), najmanjša pa sta deleža v primeru emocionalne opore (4,2%) in opore v primeru bolezni (2,8%).

V grafu 1 je predstavljena struktura omrežij socialne opore posameznikov v Sloveniji po posameznih "tipih" posameznikov. Posamezni člani omrežja so združeni v pet kategorij in sicer: ožja družina (partner, starši, brat ali sestra in otrok), drug sorodnik, prijatelj, sosed in drugi (sodelavec, sočlan, znanec, svetovalec in drugo). Ugotovimo lahko, da je ožja družina pri vseh "tipih" posameznikov ključni vir socialne opore.

Vir: Ferligoj in drugi (2002)

Graf 1: Struktura omrežij socialne opore posameznikov v Sloveniji

Delež ožjih družinskih članov je največji v omrežjih posameznikov, ki živijo v družinskih gospodinjstvih, najmanjši pa pri posameznikih, starih 65 let in več, pri posameznikih z nizkimi prihodki ter pri posameznikih, ki živijo v enostarševskih gospodinjstvih. Pri slednjih v omrežju nižji delež kot pri ostalih predstavljajo tudi drugi sorodniki. Graham (1999) pravi, da je posameznikov dostop do neformalne opore določen predvsem z dostopom do sorodstvenega omrežja. V skladu s tem imajo lahko tisti, katerih sorodstveno omrežje je razdrobljeno (npr. ločitev, razveza, ovdovelost), manjši dostop do sorodstvenega omrežja. Med posamezniki iz enostarševskih gospodinjstev je v našem primeru skoraj tretjina ločenih oziroma razvezanih, 36% pa je ovdovelih. Glede na to, da je delež sorodnikov v omrežju pri teh posameznikih najnižji, lahko na podlagi Grahamovih ugotovitev rečemo, da je njihov dostop do sorodstvenega omrežja verjetno bolj omejen kot pri drugih.

Posamezniki stari 65 let in več imajo sicer najnižji delež ožjih sorodnikov v omrežju, na drugi strani pa imajo v omrežju največji delež drugih sorodnikov.

Najvišji delež ožjih družinskih članov imajo v omrežju posamezniki, ki živijo v družinskih gospodinjstvih. Glavni vir socialne opore je partner, med drugimi družinskimi člani pa mu sledijo drugi sorodniki (najverjetneje gre za stare starše) ter otroci in bratje oziroma sestre. Starši so med ožjimi člani družine po zastopanosti na zadnjem mestu v celotnem omrežju posameznikov, v primeru finančne opore pa v omrežju v primerjavi z ostalimi ožjimi družinskimi člani predstavljajo največji delež. Norris in Tindale (1994) pravita, da posamezniki iščejo pomoč pri starših, ko jo resnično potrebujejo, predvsem v primeru večjih težav (ločitev, nezaposlenost ipd.), kjer gre večinoma za finančno pomoč.

Na podlagi teh ugotovitev lahko zaključimo, da več kot polovico članov omrežij socialne opore posameznikov v Sloveniji predstavljajo sorodniki, med njimi pa večinoma ožji družinski člani. V celotnem omrežju največji delež med ožjimi sorodniki zavzemajo partnerji. Pri ostalih izbranih skupinah posameznikov, pa so razen pri posameznikih, ki živijo v družinskem gospodinjstvu, med ožjimi družinskimi člani kot vir opore v največji meri zastopani otroci. Na drugem mestu so razen pri posameznikih, ki živijo sami z otrokom, partnerji, sledijo pa jim bratje in/ali sestre.

4. Zaključek

Tudi na primeru Slovenije se je izkazalo, da so bila predvidevanja, da bo država blaginje nadomestila dolžnosti in funkcije družine, netočna, saj se ljudje po oporo oziroma pomoč v različnih stiskah obračajo predvsem na neformalne vire. Na formalno oporo (institucije in druge vrste organizirane pomoči) se v primeru bolezni ali v primeru, ko potrebujejo emocionalno oporo, obrne manj kot 5% ljudi. Več ljudi se na tovrsto oporo obrne le v primeru materialne pomoči, kar pomeni, da se v primeru, ko potrebujejo pomoč pri večjih praktičnih opravilih, ljudje obrnejo na organizirano vrsto pomoči, na primer na obrtnike.

Med neformalnimi viri socialne opore več kot polovico članov omrežij predstavljajo sorodniki, med katerimi je glavni vir opore partner. Glede na posamezne razsežnosti socialne opore lahko ugotovimo, da se ljudje družijo večinoma s prijatelji, drugimi sorodniki, partnerji ter brati in sestrami. Ključni vir finančne opore so starši, sledijo pa jim prijatelji, bratje in sestre ter drugi sorodniki. Po manjšo materialno oporo se ljudje večinoma obračajo na prijatelje, sosede, druge sorodnike ter brate in sestre. Tudi pri večji materialni opori so na prvem mestu prijatelji, sledijo pa jim drugi sorodniki, starši ter bratje in sestre. V primeru emocionalne opore je glavni vir opore partner, kot pogost vir opore pa se pojavljajo še prijatelji, bratje in sestre ter starši. Partner je ključni vir opore posamezniku tudi v primeru bolezni, pomemben vir tovrstne opore pa so še otroci, starši in prijatelji.

Posameznikom, za katere se predvideva, da so prikrajšani za določene življenjsko pomembne vire, to je posameznikom, ki živijo v enostarševskih gospodinjstvih, posameznikom, ki živijo v "revnih" gospodinjstvih, starejšim posameznikom in posameznikom z gibalnimi težavami, ključni vir socialne opore predstavljajo njihovi otroci.

Poleg sorodstva so za posameznike pomemben vir opore prijatelji, ki zasedajo velik delež pri vseh razsežnostih socialne opore, še posebej pa v primeru družjenja. Ta značilnost

priča o večji možnosti izbire, kot pravi Sieder (1998), saj ljudje pogosteje iščejo stik s tistimi, s katerimi delijo skupne interese in izkušnje, kot pa s tistimi, s katerimi so "le" v sorodu.

Sodobna družba sicer povzroča številne težave posamezniku, ki se sooča z njenimi okoliščinami, vendar pa ne strukturira le družba posameznika, ampak gre učinek tudi v obratno smer. Posameznik izkorišča izbiro, ki so mu na voljo, ob tem pa ohranja vzorce družinskih vezi in s tem pomen družine v sodobni družbi.

Opombe

1. Včasih se ljudje družijo z drugimi ljudmi, na primer se obiščejo, gredo skupaj na izlet ali na večerjo in podobno. Kdo so ljudje, s katerimi se običajno družite?
2. Recimo, da bi se znašli v situaciji, ko bi potrebovali večjo vsoto denarja, ki pa je sami trenutno ne bi imeli na razpolago, na primer pet povprečnih mesečnih plač (približno 500.000 tolarjev). Na koga bi se obrnili, da vam posodi denar (na osebo in ne na institucijo, npr. banko)?
3. Včasih si ljudje od drugih ljudi sposodijo kakšno stvar, na primer kakšno orodje, ali prosijo za pomoč pri manjših hišnih opravilih (npr. lažjih gospodinjskih opravilih). Kdo so ljudje, ki jih običajno prosite za to vrsto pomoči?
4. Včasih se ljudje o pomembnih osebnih stvareh pogovorijo z drugimi ljudmi, na primer, kadar se s kom sprejo, imajo težave na delovnem mestu in podobno. S kom se običajno pogovarjate o osebnih stvareh, ki so za vas pomembne?
5. Poskusite se spomniti zadnjega večjega opravila v ali okoli hiše ali stanovanja (npr. gradnje hiše, prenove hiše ali stanovanja, večjih del na vrtu). Na katere osebe ste se takrat obrnili po pomoč?
6. Recimo, da se vas loti hujša bolezen ali ste na splošno oslabei in ne morete zapustiti stanovanja, da bi šli na primer po nakupih v trgovino ali po zdravila v lekarno. Na koga se običajno obrnete za to vrsto pomoči?
2. Posamezno vprašanje generira različno število imen. V dosedanji analizi še ni preverjeno, ali so vse navedene osebe različne.
3. Za tri razsežnosti socialne opore (materialna opora (večja in manjša), emocionalna opora in bolezen) je bilo anketirancem po vprašanju za generiranje članov omrežja zastavljeno še vprašanje, ali se za to vrsto pomoči kdaj obrnejo na kakšno institucijo ali drugo organizirano vrsto pomoči.
4. Pri vsakemu anketirancu (egu) so za posamezno vrsto socialne opore seštete posamezne osebe (alterji), ki jih je navedel kot člane svojega omrežja (osebe na katere se obrne, ko potrebuje določeno vrsto socialne opore). Anketiranec je na primer navedel tri prijatelje in enega sorodnika s katerimi se družijo. Na podlagi teh podatkov so bili sešteti posamezni člani omrežij vseh anketirancev in za različne vrste socialne opore izračunani odstotki posameznih oseb v omrežju.

Literatura

- Bauman, Zygmunt (2000): *Tekoča moderna*. Ljubljana: Založba/*cf., 2002.
- Bauman, Zygmunt (2001): *The Individualized Society*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (2001): *Družba tveganja: Na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Krtina.

- Beck, U., Giddens, A., Lash, S. (1994): *Refleksive modernization. Politics, Tradition and Aesthetic in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U., Beck Gernsheim, U. (1996): Individualization and "Precarious Freedoms": Perspectives and Controversies of a Subject-orientated Sociology. V P. Heelas, S. Lash, P. Morris (ur.): *Detraditionalization. Critical Reflections on Authority and Identity*: 23-48. Oxford: Blackwell.
- Boissevain, J. (1993). *Friends of Friends: Networks, Manipulators and Coalitions*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Campbell, L. D., Connidis, I. A., Davies, L. (1999): Sibling Ties in Later Life: A social Network Analysis. *Journal of Family Issues*, 20:114-148.
- černič Istenič, Majda (1998). *Prelomi in kontinuitete v zgodovini družine (spremna beseda) V R. Seider: Socialna zgodovina družine:351-372*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Degenne, A., Forsé, M. (1999): *Introducing Social Networks*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Dwyer, M., Gray, A., Renwick, M. (2000): *Factors affecting the ability of older people to live independently*. New Zealand: Ministry of Social Policy.
- Ferligoj, A., Kogovšek, T., Dremelj, P., Hlebec, V., Novak, M. (2002). *Omrežja socialnih opor prebivalstva Slovenije. Šraziskava, datoteka kodirne knjige*Č. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede in Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- Finch, J., Mason J. (1993): *Negotiating family responsibilities*. London, New York: Tavistock/Routledge.
- Giddens, Anthony (1991): *Modernity and Self-Identity, Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1993): *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Graham, Allan (ur) (1999): *The Sociology of the Family: a reader*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Graham, Hilary (1999): *The Informal Sector of Welfare: A Crisis in Caring*. V A. Graham (ur.): *The Sociology of the Family: a reader*: 283-299. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- C. L. Jones, L. Tepperman, S. J. Wilson. (1995): *The futures of the family*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
- Joan E. Norris, Joseph A. Tindale (1999): *Among Generations, The Cycle of Adult Relationships*. New York:W.H. Freeman and Company.
- Kogovšek, Tina (2001): *Ocenjevanje zanesljivosti in veljavnosti merjenja značilnosti egocentričnih socialnih omrežij*. Doktorska disertacija. Ljubljana: FDV.
- Krause, Neal (1999): *Assessing Change in Social Support During Late Life*. *Research on Aging*, 21 (4): 538-569.
- Liotard, Jean-Francois (2002): *Postmoderno stanje: Poročilo o vednosti*. Ljubljana: Analecta.
- Müller, K. H., Nemeth, G., Toš, N. (2002): *Living Conditions, Socio-Economic Risks, Inequality and Health. Establishing New Theoretical Foundations and Closer Empirical Linkages*. *Družboslovne razprave*, let.18, št.40, avgust 2002, str.9-39.
- Nastran Ule, Mirjana (2000): *Sodobne identitete v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Owen, David (ur.) (1997): *Sociology after postmodernism*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.

- Petrič, Gregor (2003): Družbeno delovanje v omrežju svetovnega spleta: individualni in strukturni vidik. Doktorska disertacija. Ljubljana: FDV.
- Ritzer, George (2003): Contemporary Sociological Theory and Its Classical Roots: The Basics. New York: McGraw-Hill.
- Ritzer, George (1992): Sociological Theory. McGraw-Hill, Inc.
- Seider, Reinhard (1998): Socialna zgodovina družine. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Staggenborg, Suzanne (1998): Gender, Family and Social movements. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- švab, Alenka (2001): Družina: od modernosti k postmodernosti. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Ule, Mirjana, Jogan, Maca, Rener, Tanja (1991). *Družina, intergeneracijski odnosi in odnosi med spoloma: poročilo o delu za leto 1991*, (Sociologija). Ljubljana: RSS.
- Vaux, A. (1998): Social Support: Theory, Research and Intervention. New York: Praeger.
- Walker, C. (1993): Managing Poverty: The Limits of Social Assistance. London:Routledge.
- Wasserman, S., Galaskiewicz, J. (ur.) (1994): Advances in Social Network Analysis: Research in the Social and Behavioral Sciences. Thousand Oaks: Sage Publications.

Avtoričin naslov:

Polona Dremelj
Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo
Rimska 8
1000 Ljubljana
e-mail: polona.dremelj@guest.arnes.si

*Rokopis prejet junija 2003, dokončna verzija za objavo pa avgusta 2003.
članek je po mnenju uredništva uvrščen v kategorijo izvorni znanstveni članek
(s kvantitativno argumentacijo) .*